

**БОРОТЬБА СВІТІВ:
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У ТАБОРАХ НІМЕЧЧИНИ
ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ (1914-1917 РР.)**

СРІБНЯК Ігор (Київ)

Події Першої світової війни призвели до концентрації сотень тисяч вояків-українців у таборах військовополонених царської армії на теренах Німеччини та Австро-Угорщини. Наявність у таборах такої значної кількості полонених українців відкривала для Союзу визволення України (СВУ) можливість виокремити значне їх число, ізолювавши українців від впливів Російської імперії, та піддати їх впливам української визвольної думки. Проводу СВУ вдалося переконати впливові німецькі й австро-угорські кола у необхідності проведення комплексу політичних заходів, спрямованих на зміцнення національної самосвідомості українського народу і його звільнення з-під московської «опіки». Для здійснення цього Союзу вдалося отримати значні кошти спочатку від урядів Німеччини та Австро-Угорщини, а згодом від неурядових німецьких організацій. Крім того, СВУ отримав дозвіл на створення у 1914-1915 рр. чотирьох українських таборів полонених (Фрайштадт в Австро-Угорщині; Раштат, Вецляр і Зальцведель в Німеччині). В них було розпочато широку культурно-освітню та патріотичну роботу з метою національно-політичне освідомлення полонених вояків-українців.

Ці заходи СВУ поклали початок складним процесам диференціації у їх середовищі, загалом полонених поділився на три кількісно нерівні частини – спочатку лише одиниці підтримали українські національно-визвольні гасла, чорносотенна меншість полонених (серед них особливою активністю вирізнялись підпрапорщики) виступила на захист «*вери, царя і отчєства*», третя – найчисельніша група полонених, не маючи власного виробленого світогляду, на перших порах йшла вслід за чорносотенцями та малоросами. Адепти російської монархічної ідеї та слов'янської єдності мали цілий арсенал прийомів для залякування українців у таборах, до числа яких належали як активні, так і пасивні.

До першої групи слід віднести: побиття українських активістів; кидання каміння у вікна бараків, де відбувались виклади; нищення або псування україномовної друкованої продукції та таборових видань; перешкоди проведенню національних заходів шляхом співів «*Боже царя храни*»; списування та погрози передачі російській контррозвідці імен українських активістів після завершення війни (що могло завдати

Срібняк Ігор

шкоди їх рідним); листи з погрозами¹, які підкидалися в українські бараки. Крім того, «чорна сотня» застосовувала у таборах й інші протиукраїнські акції, як то: псування обладнання в школах та інших українських інституціях, відмова у прийнятті будь-якої гуманітарної допомоги, коли би йшлося про її українське походження, невідвідування українських шкіл та уникання участі у будь-якій національно-організаційній роботі в таборах.

Початки діяльності СВУ були дуже складними у всіх без виключення таборах, тим більше, що його представники (здебільшого з числа галицької інтелігенції та революціонерів-емігрантів з підросійської України) не мали жодного досвіду її проведення. Як це часто буває, перший досвід виявився негативним – спроби делегатів СВУ піднести самостійницькі гасла у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) викликали опір з боку загалу вояцтва, що пояснювалося як наявністю у свідомості полонених залишків стереотипного російського патріотизму, так і шаленою агітацією в таборі «чорної сотні» проти української визвольної ідеї. Під впливом цього більшість полонених вважала представників СВУ «австріяками», «чужими», і, навіть, «шпигунами» проти царської Росії і ставилася до них з великою недовірою.

Ще однією обставиною, яка гальмувала культурно-освітню роботу СВУ в таборі, було існування т.зв. «чорної книги», до якої підпрапорщики вносили прізвища всіх осіб, хто так чи інакше симпатизував українській справі, щоб після повернення з полону передати цей список царській контррозвідці. Чорносотенці залякували тих полонених, хто вступав у розмову з емісарами СВУ та брав у них книжки, й обіцянками фізичної розправи; часто траплялися випадки, коли під час їх викладів до кімнати влітали каміння. До того ж вартова команда табору, що складалася з чехів, діяла спільно з чорносотенцями. Все це відвертало полонених від участі в громадському житті табору, і врешті-решт змусило СВУ тимчасово відмовитися від проголошення серед полонених самостійницьких гасел.

З огляду на це провід СВУ приймає рішення активізувати культурно-просвітницьку роботу серед полонених, і вже у середині грудня 1914 р. відряджає до Фрайштадту д-ра В.Сімовича із завданням організувати її систематичне проведення у таборі. Полонені зустріли В.Сімовича дуже неприхильно, що пояснювалося на його думку тим, що старшими бараків у таборі велася «тиха» антиукраїнська агітація, а австрійська комендатура уникала вживати проти них рішучих заходів. Налагодженню роботи серед полонених заважало й погане харчування вояцтва та дискримінація українців (вони виконували всі важкі роботи в таборі й поза ним). Через те більшість полонених вважала В.Сімовича за «платного австрійського агента», який за гроші намагається перетягти їх на бік Австрії. Сам термін – «Україна» видавався полоненим принаймні дивним й незрозумілим, і ця обставина також негативно відбивалася на стані просвітницької роботи в таборі².

В.Сімовичу вдалося переконати комендатуру табору в доцільності збільшення часу перебування у таборі для співробітників СВУ з трьох до семи годин, що відкрило можливість організувати проведення у другій половині грудня вечірніх «загально-доступних» читань для всіх полонених. Через відсутність відповідного приміщення перші читання було проведено безпосередньо у бараках, і як згадував В.Сімович, спочатку їх супроводжували «...вигуки, свисти, а то й насміхи, демонстрації з боку старших у бараках, співи «Боже царя храни», що зрозуміло надзвичайно ускладнювало цю роботу. В.Сімовичем було вжито заходів для організації в таборі

Боротьба світів

курсу німецької мови, що обумовлювалося значною кількістю бажаючих її опанувати. Вже з кінця січня О.Безпалко розпочав систематичні виклади по цьому курсу, при чому всі його учасники отримали спеціальну відзнаку та були звільнені комендатурою від обов'язкових робіт у таборі. Ця обставина породила багато конфліктів, бо певна кількість полонених спільно зі старшими бараків вдалися до активної протидії слухачам цього курсу: «не давали хліба, обіду, видирали книжки з рук, дерли й кидали до виходків»³.

Зрозуміло, що активна і майже неприхована розкладова робота чорносотенців вимагала активної протидії, зокрема конче потрібно було видалити з табору цю категорію осіб. Здавалось би, що прибічники російської ідеї мали би з радістю залишити український табір та перебраться до своїх однодумців-чорносотенців у іншому. На справді ж фрайштадська «чорна сотня» зовсім не бажала переїзду, вбачаючи своїм «вищим завданням» продовження отруєння свідомості українців шляхом обстоювання фальшивих цінностей «руського міра». Через їх активну протидію підготовці до вивезення з табору чорносотенного елементу українська справа в таборі на початку травня 1915 р. знову опинилася у глибокій кризі.

До цих списків у січні 1915 р. було внесено 1270 чол., але здійснити цю акцію своєчасно не вдалося через раптовий вибух у таборі епідемії плямистого тифу. У травні комендатура знову повернулася до цієї справи, проте невдовзі виявилось, що ці списки застаріли та потребують перероблення. Укладання нових списків В.Сімовичем не залишилося повз уваги «чорної сотні», яка надзвичайно активізувала розкладову роботу в таборі. Було оголошено бойкот читалень, а всім хто їх відвідував – погрожували карами в Росії. Одночасно влаштовано побиття камінням шибок українських установ. Це призвело до того, що число відвідувачів читалень скоротилося з 1000 до 30 чол., а частина полонених українців звернулася до В.Сімовича з проханням про виїзд з табору. Лише енергійні заходи комендатури табору й активна душпастирська діяльність о.О.Гнідого поволи заспокоїли мешканців табору та уможливили подальше проведення культурно-освітньої роботи, і вже до кінця травня вона майже повністю увійшла в своє звичайне річище⁴.

Позбувшись найактивніших противників українській ідеї з числа росіян, СВУ мав зважати й на іншу обставину, яка ускладнювала проведення організаційної роботи в таборі (на це звертав увагу в своєму листі (ч.94) від 15 вересня 1915 р. до Президії СВУ голова «Просвітнього відділу» Р.Домбчевський). У згадуваному листі він вказував на те, що «ще й тепер маємо значне число жидів-полонених (євреїв – авт.), які в кождім згляді мають ріжні привілеї, визискують других, перешкоджають в нашій роботі, головно музиці, виступають одверто ворожо проти товаришів полонених, що починають ставати свідомими Українцями. Ті жиди дозволяють собі на образливі вискази (вислови – авт.) проти України. Все те роблять вони, бо мають за собою плечі...»⁵. Говорячи про плечі Р.Домбчевський очевидно мав на увазі те, що їх підтримували та протегували у питаннях призначення на різні таборові посади одновірці з числа службовців австрійської комендатури табору⁶.

Але попри всі перешкоди завдяки зусиллям членів «Просвітнього відділу СВУ» Фрайштадту та українському активу табору вдалось розбудувати національні культурно-освітні осередки та долучити до участі в них переважну більшість таборян. Приховані противники української ідеї вже не наважувались виступати проти неї відкрито, а табір все більше і більше набував національного змісту завдяки

Срібняк Ігор

діяльності таборової газети «Розвага», театру, школі, українським товариствам та іншим інституціям. Боротьба світів у Фрайштадті закінчилась на користь українства, після чого табір у Фрайштадті став одним з центрів українського життя в Австро-Угорщині, який поширював свої впливи (через робітничі команди, які виїжджали з нього до різних австрійських місцевостей) далеко поза межі табору.

Проводячи українізацію таборів у Німеччині СВУ вже застосовував напрацьовані у Фрайштадті методики та прийоми роботи, проте і тут не обійшлося без активної протидії цьому з боку чорносотенців та малоросів. У таборі Раштат делегатів СВУ було визнано «німецькими агентами», а їх діяльність у таборі – пропагандою, спрямованою на послаблення Росії, а поширення українських книжок – небажаною справою. Підпрапорщики, які займали у таборі привілейоване становище (рішенням німецької комендатури їх було звільнено від всіх робіт та зроблено старшими у блоках та бараках), а за ними й переважна більшість полонених почала відмовлятися від співбесід з членами делегації через те, що вони спілкуються з ними українською мовою. Чорносотенці почали залякувати людей, поширюючи різні чутки про майбутні кари українцям; записували числа (номери) тих полонених, що співпрацювали з делегацією СВУ – з тим, щоб пізніше передати російській владі; декому з полонених навіть погрозували смертю. Підпрапорщики відбирали у полонених й знищували українські книжки, надсилали до німецької комендатури вигадані доноси на прихильників українства⁷.

У ще одному таборі в Німеччині – Вецлярі – українській роботі в таборі (у т.ч. й мистецькій) чинились серйозні перепони з боку «ворожих елементів, які час від часу виривали із гуртків і своєю неприхильністю і потайною агітацією вносили баламутство і різні неприємні замішання»⁸. Так, зокрема, один з полонених (К.Книш) навіть вдався до збирання підписів за усунення з табору голови «Просвітнього відділу СВУ» Р.Смаль-Стоцького, за що був покараний взяттям під чотирнадцятиденний арешт. «Чорна сотня» використовувала будь-яку нагоду аби зашкодити українській справі. Навіть збір пожертв на січових стрільців у передріздвяні дні 1915 р., який був ініційований П.Карманським і Матієвським, був представлений малоросами таким чином, що нібито «ці жертви будуть повернені (використані – авт.) на «знаряди», а у нас є старі батьки, матері, діти, ми й так бідні!...»⁹.

Активна антиукраїнська агітація у Вецлярі велась і пізніше, що, зокрема, виявилось у спробах окремих осіб з числа полонених отримати дозвіл на вшанування російського самодержця Ніколая II в день св. Миколая (6 грудня 1915 р.). Це супроводжувалось чорносотенною агітацією на кшталт: «Не забувайте товарищи, что мы есть [...] солдаты русской армии! И должны придерживаться военной дисциплины и повиняться старшим по званиям (унтер-офицерам), которых между нами найдется не один!...». Ці «ура-патріотичні» галасування мали своєю метою нагадати полоненим про всі «принади» російської палочної дисципліни в армії, а крім того за участь в українській роботі, навіть цілком аполітичного змісту українським активістам погрозували тяжкими карами після повернення додому¹⁰.

Російських шовіністів, які все ще залишались в таборі, уміло маскуючи свої дійсне ставлення до української справи, підготували та провели ще одну антиукраїнську «демонстрацію». Намагаючись перешкодити подальшому поступу національної культурно-освітньої роботи в таборі радикальні елементи з їх числа вдалились до «найнекультурнішого, гидкого, ганебного способу (який тільки Росія

Боротьба світів

може вживати при погромі жидів і борцями за волю)», та змовились зірвати виставу та залякати українських активістів. Цей план тримався в таємниці, і був реалізований щойно 12 лютого 1916 р. – під час вистави водевілю «Лихо не кожному лиху, іншому й талан». Під час вже останньої сцени в залі «счинилось якесь замішення, а далі в миг почувись галасування «Долой Україну!», «Боже царя храни!», «Бей українців!».

Всіх охопила страшенна паніка, ніхто з глядачів не міг й увявити собі такого розвитку подій, вони не знали куди втікати, до того ж людей було повний театр. Відтак почалась сильна давка, на задніх рядах зчинилась бійка. Поява вартових в залі тільки посилила колотнечу, бо ті почали гукати, що стрілятимуть. «З сильним напруженням повалився нарід прямо через голови, хто куди попав [...] Страшенною лавою кинулись на сцену до артистів. Зламали декорацію, потрощили електричні лампочки, потоптали музичні інструменти і деяких акторів виволокли з собою на двір. А в салі все ще витягали «Боже царя храни» і кричали «Долой Україну!». Наступного дня – після слідства деяких полонених було вивезено з табору, решта – визнала свою провину та залишилась у Вецлярі. Ця антиукраїнська демонстрація стала останньою конвульсією чорносотенців, які після цього вже не наважувались відкрито виступати проти українства¹¹.

У таборі Зальцведель, який в створений найпізніше – восени 1915 р. – біля витоків національно-виховної й культурно-освітньої роботи стояв «Національно-Просвітній Гурток», в якому спочатку згуртувалося 10 свідомих українців. За допомогою табірної комендатури та Просвітнього відділу СВУ – гурток розпочав свою роботу 11 листопада 1915 р. у виключно несприятливих умовах. Майже всі полонені (а в той час у таборі нараховувалося близько 10 тисяч осіб переважно з українських губерній Російської імперії) вважали себе за «верних зацітників царя і Отечества». Широкий загал полонених, за невеликим винятком, цілком вороже зустрів всі спроби членів «Національно-Просвітнього Гуртка» прищепити їм національно-державницьке розуміння українських проблем¹².

Переважна більшість таборян не розуміла, «чому це лише нас хахлів звезли (до цього табору – *авт.*) й починають розуму вчити? Хіба інші люди не такі самі як ми? Мабуть тут є щось непевне, коли лише одних дурних хахлів хочять просвітити». Забита, сіра таборова маса у цей час не бажала жодних змін, навіть в організації шкіл грамоти багато дехто вбачав «австро-німецьку інтригу», бо виклади в них відбувались українською мовою. Очевидно, що такі настрої унеможлилювали проведення будь-яких форм культурно-просвітньої роботи, тому український активіст (який приховував своє справжнє ім'я під псевдонімом «Якимець») намагався розбурхати загал таборян таким закликком: «Пізнатися себе самих, своєї минувшини, своєї сили та значення – це перший і головний наш обов'язок»¹³.

Пригадуючи пізніше цей перший – найтяжчий – період діяльності гуртка, український активіст П.Павленко зазначав у табірному часопису в листопаді 1917 р.: «Люди темні, скалічені, обдурені, не знаючі нічого про українську справу, не розуміли хто їх приятель, а хто ворог, і тому тих людей, що несли їм слово правди й науки, жертвуючи своїм власним щастям і здоров'ям, вони прийняли за своїх ворогів»¹⁴. Полонені вважали їх за «німецьких агентів», і всіляко перешкоджали культурно-освітній роботі членів «Національно-Просвітнього Гуртка» та Просвітнього відділу СВУ, до складу якого у різний час входили такі відомі українські

Срібняк Ігор

науковці та культурні діячі як Р.Смаль-Стоцький, З.Кузеля, Є.Турула, Б.Лепкий, В.Сімович, В.Левицький, О.Семенів, П.Бендзя, І.Мороз, П.Чикаленко та ін.¹⁵

Проведення національно-організаційної роботи суттєво ускладнювала й та обставина, що німецька військова влада, прагнучи забезпечити підтримання порядку в бараках, вирішила використовувати для цього фельдфебелів та унтер-офіцерів царської армії, призначаючи їх начальниками над рештою бранців¹⁶. Ця категорія російських військових у своїй переважній більшості продовжувала вірити у велич російського самодержця, і робила все можливе і неможливе для залякування тієї частини полонених, які тягнулись до освіти. Але особливо у нестерпних умовах опинялись ті українські активісти, які не приховували своїх поглядів, та кожного дня наражались на потенційну небезпеку відчутти на собі колективну агресію з боку непримиренних чорносотенців.

Починаючи з 2 березня 1916 р. український актив табору (учні школи, члени національної та драматично-артистичної секцій, а також таборові учителі) отримали можливість відбувати прогульки поза табором без конвою. Це полегшення режиму утримання давала цій категорії полонених душевну розраду та хоч короткий моральний відпочинок, вони мали змогу хоч на кілька годин відволіктись від сумного таборового повсякдення. Цим вони викликали люту злобу у неприятелів українства – «чорна сотня [...] зі скаженою завистю, криками і собачим лаєм супроводила прогульковців з табору і вітала їх на повороті з табору». Але всі спроби москалів перешкодити прогулянкам активу в такий спосіб були марними, бо українці отримували потужний заряд позитивної енергії від споглядання природи та околиць міста. Оцінюючи дії чорносотенців, таборовий часопис у цьому зв'язку уїдливо зазначав: «Пес бреше, вітер несе...»¹⁷.

Починаючи з вересня у таборі регулярно проводились загальні віча, на яких обговорювались загальнополітичні питання та різні аспекти внутрішньотаборового життя. Не маючи можливості виступати відкрито проти національно-визвольних гасел, які проголошувались на вічах, малороси та залишки чорносотенців вдавались до пасивних форм виявлення свого незадоволення. Коротка інформація про одне з таких вічей (21 вересня) була опублікована на шпальтах таборового часопису, в якій, зокрема, йшлося про приїзд до Зальцведеля двох офіцерів-українців (за кілька днів їх було введено до складу головної ради української організації полонених).

Після цього виступив член Просвітнього відділу СВУ Терлецький, який у своєму виступі згадав про пам'ятник Б.Хмельницькому в Києві та надпис на ньому «Богдану Хмельницькому – единая неделимая Россия». На думку доповідача цей надпис був цілком невідповідним, бо гетьман боровся за волю українського народу, але при цих його словах «дехто з присутніх «верных» почав кашляти». Теза про те, що він боровся за національну державність також супроводжується кашлем. Врешті-решт, після кількох нарочитих закашлювань малороси залишають віче, не бажаючи слухати критику на адресу російського царя-самодержця¹⁸.

Вивчаючи архівні документи часом складається враження, що чорносотенці діяли за принципом «чим гірше, тим краще», іншими словами – єдиним сенсом їх мізерного і підлого існування у таборі було перешкоджання українській справі. Для цього всі засоби були прийнятні, навіть коли йшлося про нормальну діяльність звичайних таборових буфетів (чайних). Ілюстрацією такої ганебної поведінки чорносотенців, є зокрема, оголошення у одному з чисел «Вільного Слова» в якому

Боротьба світів

йшлося про те, що з 1 квітня 1916 р. доступ до «Чайні» не її членам-пайщикам буде заборонений, бо знайшлися «люди, котрі приходять до Чайної для того, щоб зробити якусь шкоду: зломить ложку, побить стакан, поломають стіл і інші речі»¹⁹. На разі бракує даних проте, чи було дійсно запроваджено таке обмеження для прихованих ворогів української справи, чи уміщення такого оголошення переслідувало мету попередити їх про можливість такого заходу, але як би там не було – «Чайня» і надалі успішно продовжувала свою роботу.

І цьому не могло зашкодити вперте ігнорування «Чайні» частиною полонених, які вважали прихід до неї ледь не зрадою «цареві та отечеству», закидаючи українським активістам, що питтям чаю ті завдають «нам і нашій родині сорому». Полемізуючи з ними, часопис повідомляв про кричущі випадки втрати людської гідності деким з числа недругів українства, які опускались до того, що біля кухні діставали кістки з помийного відра та гризли їх як собаки²⁰.

Кардинально почала мінятися загальна ситуація в таборах весною 1916 р., коли переважна більшість полонених була відряджена на сільгоспроботи. СВУ, через своїх співробітників та послідовників з числа полонених, активізував українську пропаганду серед полонених зі складу робітничих команд. З метою піднесення ефективності цієї роботи, Союз вжив заходів для забезпечення своїх представників достатньою кількістю політичної літератури (переважно брошур антиросійського спрямування) та українських періодичних видань («Вісника СВУ» і таборових видань). Завдяки інтенсивному листуванню і відсилці книжок СВУ, вдається встановити контакти з багатьма «інтелігентними» полоненими (з числа народних вчителів, студентів, лікарів та ін.), і в такий спосіб охопити своєю агітацією максимально широке коло полонених українців на теренах центральних держав. Метою цих заходів було морально підготувати загаль полонених українців до активної участі у «визвольній боротьбі в рядах добровільного українського війська на стороні центральних держав, виробити серед полонених як найбільше активних одиниць, здібних до самостійної громадської і культурної діяльності, [...] підняти загальний культурний рівень широкої маси полонених Українців, через навчання їх грамоти і поширення відомостей з української історії, географії, літератури і пр[очого] та прикладних знань»²¹.

Після повалення царату в Росії позитивні зрушення у згадуваних таборах набули незворотного характеру. Українська визвольна ідея у цей час завойовувала все більш міцніші позиції у свідомості полонених, і все більше їх число починало відкрито підтримувати програмні гасла СВУ. Доказом цього були «цілі стоси ділової організаційної переписки поодиноких осіб і організацій полонених з президією Союзу В.У., численні подання полонених до Союзу з просьбами про перевід до українського табору (йдеться про Фрайштадт – авт.), з пропозицією своїх услуг для поїздки до Росії в агітаційних і національно-революційних цілях і інші численні зголошення до українського легіону, колиб такий легіон з полонених зорганізувався, численні замовлення на українські книжки і газети і проч. та ще численніші подяки за літературу признання для Союзу за його політичну і культурну діяльність»²².

Таким чином, завдяки добре спланованій національно-організаційній роботі просвітніх відділів СВУ у таборах стало можливим переломити загальний негативний настрій полонених від перебування в полоні, а також виплекати в їх свідомості ідею політичної сепарації від Росії та закономірності постанови самостійної української

Срібняк Ігор

держави. Великою мірою це стало можливим завдяки сприянню з боку урядів центральних держав, інтерес яких полягав у послабленні Російської імперії шляхом її «націоналізації» (тобто поділу за національною ознакою) та «революціонізації» (штучним привнесенням радикально-деструктивного елемента на кшталт більшовиків-ленінців).

Важливою ланкою роботи СВУ були й офіцерські табори полонених зі складу царської армії, щоправда можливості проведення в них національно-патріотичної роботи були надзвичайно ускладнені через кастовість та реакційність більшості офіцерів. До Лютневої революції лише окремі офіцери (українці за походженням) наважувались виявляти свій національний сентимент, бо у цьому випадку такі сміливці відразу потрапляли під загальний моральний осуд решти офіцерів-росіян, чорносотенна більшість яких вдавалась до бойкоту українців, що врешті-решт змушувало останніх звертатись до табірних комендатур з рапортами про переведення до інших таборів. Отже, на українців чинився страшний психологічний тиск, тому випадки відкритої підтримки визвольних гасел СВУ у середовищі царського офіцера до 1917 р. були лише поодинокими.

Але повалення російського царату суттєво змінило ситуацію хоча б через те, що офіцерів вже не зв'язувала присяга цареві, до того ж Росія все більше заглиблювалась у вир революційної анархії та безладу, натомість політичні події в Україні (створення УЦР, широкі автономні права, проголошення УНР та ін.) давали українцям в таборах надію на краще. Все більше і більше офіцерів-українців починали розуміти приреченість Росії, а після більшовицького перевороту процес національного освідомлення офіцерських таборів набув нових потужних обертів²³.

Щоправда, більшість офіцерів-українців продовжувала вагатись зробити свій політичний та національний вибір, бо надто тривалим був процес їх русифікації, який не припинявся жодної хвилини в лавах царської (російської) армії. Ця категорія українців під впливом чорносотенців ідентифікувала себе «малоросами», і їх найрадикальнішим гаслом стала автономія в рамках майбутньої «демократичної» Росії. Ця частина полонених офіцерів не тільки саботувала пропозиції УЦР допомогти Україні перед більшовицькою навалою, але й намагалась скомпрометувати членів української табірної громади, які як раз виразно виявляли свою готовність стати до розпорядження УНР²⁴.

Але попри всі труднощі робота тривала. Ті офіцери, які висловлювали бажання приєднатися до української справи, переводились до вже існуючих українських таборів та включалися у культурно-просвітницьку роботу з полоненими. Велике значіння мало й те, що у порозумінні з комендатурами таборів СВУ розставляв на адміністративні посади в українізованих таборах лояльних (або принаймні нейтральних) до українства старших офіцерів, а також те, що саме виокремлення офіцерів-українців у спеціальні табори дало можливість великою мірою обмежити вплив на них «чорносотенців», а налагодження культурно-просвітницької роботи в їх середовищі сприяло пробудженню їх національних почуттів, перетворювало «малоросів» на українців-патріотів, які ясно усвідомлювали свої завдання у справі захисту та розбудови української державності. Завдяки цьому навесні 1918 р. стало можливим розпочати формування частин і з'єднань Армії УНР.

Борьба світів

Додаток.

Лист з погрозами на адресу українців, який був підкинутий до бараку «інтелігентів» табору Фрайштадт²⁵

Дорогие труболёты Украински Иби вашу мать будет с вашей Украиной.

Зачем наш Руской народ смущаете. Мы вас очень просим пожалуста не смущайте нас своей Украиной. Потому что для вас уже очинь короткое время вскорости вам прийдёт остаться без голов, скорее вы будите в гробах лежать чем вашей Украиной пользоваться. Потому что типерь люди хорошо поняли в чом дело.

Когда бог дасть что будит мир, то вам паршивым Хахлам не жить на свете. Потому что мы возвратимся домой, только до границы мы приедем, так вам всем Хахлам нежить на белом свете. Сейчас забиром винтовки и постреляем как бешаных собак. Вы паршивцы вы сволочи, вы дряни, вы зайцы длинноухие, вы животные последнее, на свети котораго выгоняют за ворота. Мы через вас дураков из Расеи ничего²⁶ не можем получить, потому что з вами розвратителями и мы пропадем. Но стойте, мы вам покажем цену Гребешков²⁷.

Вы злодеи разбойники увидите свою Украину у собаки под фастом²⁸. Там будет ваш Украинской Столичный Город (название Жопа).

Вы дураки думаете, что Австрия вас дураков любит. Австрийское Правителство давно послало за вас в росию списки, что вы здесь делаете. Здесь вы взнали, что есть какая то Украина, а в росию вы приедете, то за всё забудете как Еврей за Шабель. Вы нас учите, чтобы мы на вас не стреляли в росии. Вы это забудьте, потому что прийдет на вас 1905й год.

Мы вас стрелять не будем, а только резать и вешать как сабак.

Через вас Систра²⁹ не приехала, потому что вы дураки, во всех лагерях была теперь она, но только прислала хороших людей, потому чтобы вы не отняли в нас подарков книг и сухарей.

Ожидайте от нас почаще таких писем³⁰.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.269, оп.1, спр.165, арк.28-29зв. Оригінал, рукопис. (Наводиться зі збереженням мови оригіналу).

¹ Див. додаток.

² Сімович В. Початки національно-просвітньої праці серед полонених українців в таборі Фрайштадт // Союз визволення України у Відні (1914-1918). – Нью-Йорк, 1979. – С.85. (Simovych V. Pochatky natsionalno-prosvitnoyi pratsi sered polonenykh ukrayintsiv v tabori Frayshtadt // Soyuz vyzvolennya Ukrayiny u Vidni (1914-1918) . – N.-York, 1979. – С.85.).

³ Сімович В. Вказ. праця. – С.87. (Simovych V. Pochatky natsionalno-prosvitnoyi pratsi sered polonenykh ukrayintsiv v tabori Frayshtadt // Soyuz vyzvolennya Ukrayiny u Vidni (1914-1918) . – N.-York, 1979. – С.87.).

⁴ Сімович В. Вказ. праця. – С.88. (Simovych V. Pochatky natsionalno-prosvitnoyi pratsi sered polonenykh ukrayintsiv v tabori Frayshtadt // Soyuz vyzvolennya Ukrayiny u Vidni (1914-1918) . – N.-York, 1979. – С.88.).

Срібняк Ігор

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4405, оп.1, спр.60, арк.52зв. (Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali - TSDAVO Ukrayiny), f.4405, op.1, spr.60, ark.52zv.)

⁶ Ця категорія полонених не була видалена з табору, і вже за деякий час – завдяки успішному розгортанню української акції у Фрайштадті – частина полонених з числа євреїв стала співпрацювати з українськими організаціями, маючи можливість організувати в таборі власне національне життя – *авт.*

⁷ ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.27, арк.4-9 (Звідомлення референта СБУ у таборі). TSDAVO Ukrayiny, f.4406, op.1, spr.27, ark.4-9 (Zvidomlennya referenta SVU u tabori).

⁸ ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.19. (TSDAVO Ukrayiny, f.4382, op.1, spr.1, ark.19).

⁹ ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.19зв. (TSDAVO Ukrayiny, f.4382, op.1, spr.1, ark.19zv.).

¹⁰ ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.19-19зв. (TSDAVO Ukrayiny, f.4382, op.1, spr.1, ark.19-19zv.).

¹¹ Докл. про це див.: *Срібняк М.І.* Створення та діяльність Музично-драматичного товариства імені М.Лисенка в таборі Вецляр (Німеччина) у 1915-1916 рр. // Дриновски Сборник. – Харьков-София, 2015. – Т.VIII. – С.322-323. (Dokl. pro tse dyv.: Sribnyak M.I. Stvorennya ta diyalnist Muzychno-dramatychnoho tovarystva imeni M.Lysenka v tabori Vetslyar (Nimechchyna) u 1915-1916 rr. // Drynovski Zbirnyk. – Kharkiv-Sofiya, 2015. – Т.VIII. – С.322-323).

¹² *Вільне Слово*: Часопис полонених українців у Зальцведелі. – Зальцведель, 1917. – 24 січня. – Ч.7(66). (Vilne Slovo: Chasopys polonenykh ukraintsiv u Zaltsvedeli. – Zaltsvedel, 1917. – 24 sichnya. – № 7 (66)).

¹³ *До товаришів* // Вільне Слово. – Зальцведель, 1916. – 1 березня. – Ч.1. – С.5. (Do tovaryshiv // Vilne Slovo. – 1916. – 1 bereznya. – № 1. – С.5).

¹⁴ *Павленко П.* Огляд діяльності «Видавничого товариства імені П.Куліша» // Вільне Слово. – 1917. – 10 лютого. – Ч.12(71). (Pavlenko P. Ohlyad dyiyalnosti «Vydavnycha tovarystva imeny P.Kulyisha» // Vilne slovo. – 1917. – 10 lyutoho. – № 12 (71)).

¹⁵ *Павленко П.* Від редакції // Вільне Слово. – 1917. – 14 листопада. – Ч.91(150). (Pavlenko P. Vid redaktsyy // Vilne Slovo. – 1917. – 14 lystopada. – № 91 (150)).

¹⁶ *Порядок по баракам* // Вільне Слово. – 1916. – 15 березня. – Ч.2. – С.7. (Poryadok po barakakh // Vilne Slovo, 1916. – 15 bereznya. – № 2. – С.7).

¹⁷ *Вільне Слово.* – 1916. – 10 квітня. – Ч.4. – С.7. (Vilne Slovo, 1916. – 10 kvitnya. – № 4. – С.7).

¹⁸ *Вільне Слово.* – 1916. – 24 вересня. – Ч.32. – С.5. (Vilne Slovo. – 1916. – 24 veresnya. – № 32. – С.5).

¹⁹ *Вісті з табору* // Вільне Слово. – 1916. – 15 березня. – Ч.2. – С.6. (Visti z taboru // Vilne Slovo. – 1916. – 15 bereznya. – № 2. – С.6).

²⁰ *Вільне Слово.* – 1916. – 1 квітня. – Ч.3. – С.5. (Vilne Slovo. – 1916. – 1 kvitnya. – № 3. – С.5).

²¹ *Library and Archives of Canada.* (The Andry Zhuk Collection), MG30, C167, Vol.15, File 4.

²² *Library and Archives of Canada.* (The Andry Zhuk Collection), MG30, C167, Vol.15, File 4.

²³ Докл. див. про це: *Срібняк І.* Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914-1918 рр.) // Сурмач. – Лондон, 1997. – Ч.1-4. – С.45-53. (Sribnyak I. Diyalnist Soyuzu vyzvolennya Ukrayiny sered polonenykh ofitseriv rosiyskoyi armiyi v Avstro-Uhorshchyni (1914-1918 rr.) // Surmach. – London, 1997. – № 1-4. – С.45-53). *Його ж.* Український гурток у таборі полонених офіцерів російської армії Терезієнштадт в Австро-Угорщині (1916 – червень 1917 рр.) // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2011. – Т.12. – С.42-45. (Sribnyak I. Ukrayinskyy hurtok u tabori polonenykh ofitseriv rosiyskoyi armiyi Tereziyenshtadt v Avstro-Uhorshchyni (1916 – cherven 1917 rr.) // Pamyatky: arkhеоhrafichnyi shchorichnyk. – K., 2011. – Т.12. – С.42-45).

Боротьба світів

²⁴ Докл. див. про це: *Срібняк І.В.* Табір полонених українських офіцерів у Кляйнмюнхені (Австро-Угорщина) навесні 1918 року // Київські історичні студії. – К., 2015. – № 1. – С.21-25. (Dokl. dyv. pro tse: *Sribnyak I.V.* Tabir polonenykh ukraïnskykh ofitseriv u Klyaynmjunktsheni (Avstro-Uhorshchyna) navesni 1918 roku // Kyivski istorychni studiyi. – K., 2015. – № 1. – S.21-25).

²⁵ Недатований лист від невстановленої особи, підписаний прибраним ім'ям «*Иван Пошукайло Шукай*», який був підкинтий до українського бараку табору Фрайштадт. Документ містить численні орфографічні та синтаксичні помилки, збережено при публікації з огляду на важливість передачі його автентичності.

²⁶ У цьому місці рукописна дописка олівцем: «*Письмо підкинене в барак інтелігент[ів]*».

²⁷ Так в тексті.

²⁸ Хвостом.

²⁹ Очевидно йдеться про відмову відвідати табір однією з сановних сестер милосердя Російського Червоного Хреста.

³⁰ Дописано від руки друкованими літерами вертикально на полях праворуч: «*От Ивана Пошукайла Шукай*».

The paper reconstructed the formation of national consciousness Ukrainian prisoners who were in the camps of Austria-Hungary and Germany during World War I. Established forms and methods of psychological and physical impact on Russian chauvinists Ukrainian activists traced a set of national-patriotic organization of the Union of liberation of Ukraine, the implementation of which is made possible by minimizing the impact of the Russian reactionary elements among the prisoners.